

Andrzej Sakson

Socjologia w Olsztynie - powstanie i rozwój

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 35-44

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Sakson

Socjologia w Olsztynie — powstanie i rozwój*

I. Badania socjologiczne na Warmii i Mazurach po 1945 roku

Problematyka ziem zachodnich i północnych stała się od momentu przyłączenia ich w 1945 r. do Polski przedmiotem ożywionego zainteresowania socjologów spoza Olsztyna. Złożoność procesów społecznych dokonujących się na Warmii i Mazurach zwróciła już w 1947 r. uwagę wybitnego polskiego uczonego prof. Stanisława Ossowskiego, który w czerwcu 1945 r. podjął wraz z grupą najbliższych współpracowników badania pod auspicjami Ministerstwa Ziem Odzyskanych we wsi Dobrzeń Wielki na Śląsku Opolskim. Efektem tych zainteresowań był klasyczny już dla problematyki socjologii ziem zachodnich artykuł pt. *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim* opublikowany po raz pierwszy w „Przeglądzie Socjologicznym” z 1947 r. (t. 9) oraz zainteresowanie się podobną problematyką na Warmii i Mazurach. Z inicjatywy Instytutu Badań Warszawy latem 1947 r. grupa studentów socjologii, uczestników proseminarium prof. S. Ossowskiego, w ramach praktyki zawodowej przeprowadziła badania nad ludnością Warszawy zamieszkałą w Olsztynie. Celem tych badań było zorientowanie się w możliwościach przesiedlenia kilku tysięcy bezdomnych rodzin z Warszawy do Olsztyna i Elbląga¹.

Prowadzący te badania Zygmunt Pióro i Lili M. Szwengrub zgromadzili sporo materiałów wykraczających poza początkowo planowany zakres problemowy. Zawierały one informacje o sprzecznościach i konfliktach wynikających ze zderzenia kultur różnych grup regionalnych, które po 1945 r. znalazły się na terenie Warmii i Mazur. Po zapoznaniu się z rezultatami tych badań S. Ossowski zaakceptował projekt wyjazdu we wrześniu 1947 r. L. M. Szwengrub do Jurkowego Młyna, gdzie mieścił się Warmiński Uniwersytet Ludowy kierowany przez Jana Boenigka, oraz do Rudzisk Pasymskich, gdzie Karol Małek prowadził założony w grudniu 1945 r. Mazurski Uniwersytet Ludowy.

Materiały dotyczące problemu repolonizacji ludności rodzimej w tych placówkach gromadzono także latem 1948 r.²

Badania zespołowe na Warmii i Mazurach pod bezpośrednim kierunkiem prof. S. Ossowskiego podjął zespół katedry socjologii Uniwersytetu Warszawskiego latem 1948 r. W maju i lipcu 1948 r. gromadzono materiały terenowe na pograniczu warmińsko-mazurskim

---

* Referat przedstawiony 22 listopada 2001 r. na sesji „Przeszłość humanistyki olsztyńskiej” zorganizowanej przez Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego z okazji czterdziestolecia działalności Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1 L. M. Szwengrub, *Badania socjologiczne w województwie olsztyńskim*, w: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1966, ss. 90—104.

2 Por. L. M. Szwengrub, *Rudziska*. Warszawa—Rudziska 1948 (mps powielony, 15 ss.) w zbiorach autora.

we wsi Leszno (Warmia), w sąsiedniej wsi Rумы (Mazury), w Purdzie (dawny powiat Olsztyn) i w Dźwierzutach oraz Łysej Górze (dawny powiat Szczytno)³.

W badaniach uczestniczyło kilkanaście osób podzielonych na cztery zespoły. Grupa socjologów prowadząca badania w Purdzie kierowana była przez dr Wandę Górszczyk, a w Lesznie i Rumach przez dr. Stefana Nowakowskiego. Pozostałymi grupami opiekował się prof. S. Ossowski⁴. Głównym przedmiotem zainteresowań badawczych było poczucie świadomości narodowej ludności rodzimej Warmii i Mazur na pograniczu dwu zbiorowości regionalnych oraz antagonizm warmińsko-mazurski. Zgromadzony wówczas obfity materiał badawczy, będący w różnym stopniu opracowania, referowano, analizowano i dyskutowano na seminarium socjologicznym w Warszawie w roku 1948/1949.

Jak zauważa L. M. Szwengrub, ze względu na dużą złożoność podjętej wówczas problematyki zdecydowano, iż chwilowo należy się skoncentrować na monografii Purdy jako wsi reprezentatywnej na terenie polskiej Warmii (miała to być w jakimś sensie analogia do wymienionej powyżej pracy S. Ossowskiego o Dobrzenu Wielkim), zawieszając czasowo opracowanie tematów wyjściowych. Latem 1949 r. kontynuowano pod kierownictwem W. Górszczyk badania w Purdzie. Uczestniczyli w nich m.in.: Zofia Józefowicz, Aldona Judycka, Danuta Malewska, Waław Makarczyk, Wanda Pomianowska, Jadwiga Possart i Jerzy Szacki. Jesienią tegoż roku na zlecenie Spółdzielczego Instytutu Naukowego grupa studentów prof. S. Ossowskiego: Józef Czyżewski, Aldona Judycka, Waław Makarczyk i Jerzy Szacki przeprowadzili w Purdzie szereg wywiadów dotyczących spraw gospodarczych. Po zakończeniu badań, zimą 1949/1950 r. przystąpiono do pisania pracy pt. *Historia warmińskiej wsi Purda Duża — studium socjologiczne*⁵.

Likwidacja katedr socjologicznych uniemożliwiła ukończenie tej pracy oraz jej publikację. Materiały zebrane w trakcie badań terenowych na Warmii i Mazurach z lat 1947—1949 uległy rozproszeniu i częściowo zaginęły⁶. Na bazie tych badań powstała m.in. praca D. Malewskiej pt. *Zagadnień więzi społecznej we wsi warmińskiej (Purdy)*⁷ oraz wiele, w większości nie

3 Por. A. Sakson, *Dziennik Stanisława Ossowskiego. Z badań socjologicznych na Warmii i Mazurach w 1948 r.*, Przegląd Zachodni, 1986, nr 1, ss. 135—146.

4 Ogółem w badaniach uczestniczyła duża grupa socjologów. Jak zauważa S. Nowakowski w artykule *Stanisław Ossowski jako badacz terenowy* (Kultura i Społeczeństwo, 1983, nr 4) w badaniach „warmińsko-mazurskich i jasielskich poza wymienionymi już osobami [tzn. Janem Strzeleckim, Marcinem Czerwińskim i Stefanem Nowakowskim — przyp. A. S.] brało udział około 20 osób głównie starszych studentów socjologii i osób współpracujących z katedrą Ossowskiego. Należeli do nich: P. Beylin, J. Duszyńska, W. Górszczyk, M. Grad, W. Osóbka-Morawska, mgr A. Matejko, A. Pawełczyńska, Z. Pióro, mgr I. Hurwic, Z. Józefowicz, J. Kotarbińska, J. Lorentz, S. Nowak, J. Próchnik-Munkowa, W. Pomianowska, L. Szwengrub, J. Wojnar, A. Ziemiński” (s. 62). O badaniach tych wspomina także Andrzej Ziemiński w wywiadzie udzielonym tygodnikowi Polityka, 1988, nr 16, s. 11), a zatytułowanym: *Wysiedlałem Horsta Bienka*.

5 Por. L. M. Szwengrub, *Badania socjologiczne w województwie olsztyńskim...*, ss. 95—96 oraz J. Szacki, *Wstęp do: St. Ossowski, O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, ss. 5—14.

6 Archiwum Zakładu Badań nad Współczesnością OBN w Olsztynie posiada w swoich zbiorach sporządzony 7 XI 1966 r. odpis materiałów z badań socjologicznych prowadzonych w Lesznie 21—23 V 1948 r., liczący 101 stron maszynopisu. W materiałach tych znajduje się nieco zmieniona wersja zapisów prof. S. Ossowskiego z Leszna, zawarta też w jego dzienniku. Według L. M. Szwengrub materiały badawcze ze wsi Rумы zaginęły, por. L. M. Szwengrub, *Badania socjologiczne...*, s. 97. Inne materiały uległy rozproszeniu. Ten stan rzeczy potwierdził prof. S. Nowakowski w piśmie skierowanym do autora tych słów, datowanym 6 II 1987 r., oraz prof. J. Szacki w liście z 17 II 1987 r.

7 Praca D. Malewskiej miała ukazać się nakładem Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Ze względów cenzuralnych pozostała w maszynopisie (132 ss.); mps w zbiorach specjalnych OBN w Olsztynie, R-416. A. Kwilecki w zestawieniu pt. *Ziemie Zachodnie w opracowaniach socjologicznych 1945—1965*, pod pozycją numer 369 wymienia inną pracę D. Malewskiej, która dotyczy badań na Warmii, zatytułowaną *Pogranicze grupy narodowej*, Warszawa 1950, Uniwersytet Warszawski, 87 ss. (mps), informacja w: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, red. W. Markiewicz

publikowanych opracowań L. M. Szwengrub⁸, w tym jej praca doktorska z 1963 r. pt. *Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów. Studium oparte na materiałach i obserwacjach terenowych zebranych przez autorkę w czasie badań socjologicznych w latach 1947—1950, 1957—1960 i 1963 na terenie województwa olsztyńskiego*⁹.

Pośrednim efektem omawianych badań był memoriał opracowany przez Wandę Górszczyk i Wandę Pomianowską z 22 lipca 1949 r. To pozbawione tytułu opracowanie, liczące dziewięć stron, skierowane zostało na ręce marszałka sejmiku RP Władysława Kowalskiego¹⁰ i dotyczyło we wstępie stanu świadomości narodowej Warmiaków i Mazurów, by w swej drugiej części przybrać formę interwencji, podyktowanej trudnym położeniem, w jakim znalazł się w okresie powojennym znany działacz warmiński, poseł na sejm, Jan Baczewski, zamieszkały podówczas w Dębnie Lubuskim w woj. szczecińskim.

Zebrane w latach 1947—1949 podczas pobytów badawczych na Warmii i Mazurach materiały socjologiczne stanowią obecnie niezwykle cenne źródło poznawcze dla każdego, kto interesuje się problemami najnowszych dziejów Warmii i Mazur.

Interesującym źródłem badawczym dla socjologa okazały się prowadzone na początku lat pięćdziesiątych oraz kontynuowane w okresie późniejszym badania językoznawców. Pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego duża grupa badaczy zebrała bogaty materiał naukowy wykorzystywany później w kolejnych opracowaniach dotyczących głównie nazewnictwa i gwary na tym terenie. Oprócz tej problematyki w trakcie trwania badań zgromadzono również obfity materiał dotyczący życia społecznego, gospodarczego oraz świadomości etnicznej i narodowej ludności mazurskiej. Ten zróżnicowany, a nieopracowany z punktu widzenia socjologa materiał, znajduje się w zbiorach Instytutu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie¹¹.

Drugi okres badań socjologicznych na Mazurach, podobnie jak na obszarze całych ziem zachodnich i północnych, przypadają na okres po 1956 r. Doświadczenia i zebrane materiały z lat 1947—1949 stały się punktem wyjścia dla części badań rozpoczętych w 1957 r.

Z inicjatywy prof. Kazimierza Dobrowolskiego, który był przewodniczącym komisji naukowej przy dawnym Ministerstwie Ziem Odzyskanych, grupa socjologów krakowskich, asystentów i studentów prof. K. Dobrowolskiego, prowadziła w latach 1956—1958 badania na Warmii i Mazurach. W zespole tym, zajmującym się m.in. problemami dezintegracji społeczności lokalnych zamieszkałych przez ludność rodzimą, uczestniczyli: Władysław Kwaśniewicz, Ryszard Dyoniziak, Maria Trawińska, Renata Siemieńska i inni¹².

---

i P. Rybicki, Poznań 1967, s. 429; Por. Z. Dulczewski, *Problematyka badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich*, Przegląd Zachodni, 1959, nr 1, s. 7.

8 Por. L. M. Szwengrub, *Rumy. Próba studium socjologicznego*, Warszawa 1958, TRZZ, 46 ss. (mps); eadem, *Zderzenie kultur na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1959, 22 ss. (mps); eadem, *Przemiany kultury wsi olsztyńskiej*, Olsztyn 1963, Wydział Kultury PWRN, 300 ss. (mps).

9 Promotorem tej pracy pisanej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu był prof. J. Burszta. Warszawa 1963, ss. 215 plus 126 stron aneksu (mps powielony).

10 Memoriał przechowywany jest w zbiorach Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL w Warszawie w Zespole Stronnictwa Ludowego 1944—1949, sygnatura 41, ss. 100—108. Tekst tego memoriału opublikował T. Baryła w opracowaniu *Pierwsze badania socjologiczne nad problemem polskiej ludności rodzimej Warmii i Mazur w świetle memoriału z lipca 1949 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1983, nr 4, ss. 465—480.

11 W badaniach uczestniczyła m.in. Anna Szyfer, która udostępniła mi własne materiały badawcze z tych lat oraz sugerowała zainteresowanie się całością tych materiałów. Por. szczególnie zapisy W. Doroszewskiego z lat 1950—1952 dotyczące terenu Mazur zgromadzone w Archiwum Instytutu Językoznawstwa PAN w Warszawie, sygnatury: I/1950/z. 4; I—2/1951 oraz Iy/z.1—4/1952.

12 Por. L. M. Szwengrub, *Badania socjologiczne...*, s. 52.

W latach 1958—1959 z ramienia katedry socjologii prof. Pawła Rybickiego (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) badania terenowe nad przyczynami emigracji ludności rodzimej Warmii i Mazur (m.in. z okolic Mragowa, Giżycka, Olecka oraz z Olsztyna) prowadzili Jan Kmiecik i Ryszard Dyoniziak¹³. Przemiany społeczne we wsi Książnik, w dawnym powiecie morąskim, przez wiele lat śledził prof. Czesław Znamierowski. Zgromadził materiały na temat powstawania nowych więzi społecznych między starymi i nowymi mieszkańcami tej społeczności wiejskiej¹⁴.

W latach 1957—1959 i w roku 1963 badania nad świadomością narodową kontynuowała L. M. Szwengrub. Badania te objęły m.in. na terenie Mazur: Rummy (dawny powiat Szczytno) oraz Nawiady (dawny powiat Mragowo)¹⁵.

II. Początki olsztyńskiego środowiska socjologicznego — koniec lat pięćdziesiątych i lata sześćdziesiąte

Pierwsi badacze wywodzący się z Olsztyna, którzy byli socjologami bądź wykorzystywali metody socjologiczne to: Kazimierz Sopuch, Luba Sołoma oraz Jerzy Zabłocki.

K. Sopuch (absolwent socjologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) jest autorem pracy magisterskiej pt. *Kształtowanie się świadomości narodowej Mazurów w okresie od 1945 do 1956 roku* (Olsztyn 1958). Praca ta, nagrodzona pierwszym miejscem w konkursie zorganizowanym przez Instytut Wydawniczy PAX — „Ziemie Zachodnie w oczach młodego pokolenia naukowców”, opublikowana została w zmienionej postaci dopiero w 1993 r.¹⁶

Charakterystyce procesów integracji ludności na ziemi olsztyńskiej w ocenie nauczycieli poświęcone były badania przeprowadzone przez L. Sołomę w 1963 r. Służyły one w znacznej mierze ukazaniu czynników wpływających na procesy integracji i dezintegracji ludności rodzimej Warmii i Mazur¹⁷. Podobnemu zagadnieniu poświęcone były długoletnie badania J. Zabłockiego, których efekty zawarł w pracy z 1956 r. pt. *Proces adaptacji i integracji społecznej mieszkańców Braniewa w latach 1945—1964*¹⁸.

13 W badaniach tych uczestniczyli także Jan Wanatowicz, Andrzej Dykacz, Renata Siemieńska, Wiesław Lang i Kazimierz Śmiałowski. Por. list J. Kmiecika do OBN w Olsztynie z 18 VI 1975 r. Wynikiem tych badań, które podjęto na zlecenie Prezydium Rady Naczelnej TRZZ w Warszawie (umowa z 17 VII 1958 r.) było opracowanie liczące 454 strony maszynopisu. Składało się ono z opracowanych przez J. Kmiecika materiałów terenowych wraz z komentarzem (354 strony maszynopisu) oraz 100 stron studium końcowego. Ważne opracowanie materiałowe udostępnił badaczom W. Kwaśniewicz, który uczestniczył we wcześniejszych (1956—1958) badaniach terenowych na Warmii i Mazurach. W zbiorach Archiwum Zakładu Badań nad Współczesnością (dalej: AZBnW) OBN w Olsztynie znajduje się liczące 11 stron opracowanie J. Kmiecika *Badania nad wyjazdami ludności rodzimej Mazur i Warmii do Niemiec (przeprowadzone w r. 1958 i 1959)* oraz inna praca licząca 30 stron maszynopisu, zawierająca obok części materiałowej również uwagi i wnioski z przeprowadzonych badań. Uzupełnieniem tych opracowań są: materiały terenowe do zagadnienia emigracji ludności warmińskiej do Niemiec Zachodnich (1958) liczące 19 stron maszynopisu, opracowane również przez W. Kwaśniewicza.

14 Por. Cz. Znamierowski, *Wyjazd do Książnika* (mps liczący 18 ss. w AZBnW OBN w Olsztynie).

15 Por. L. M. Szwengrub, *Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*, (Warszawa 1963).

16 K. Sopuch, W. Dudziak, *Z pogranicza kurpiowsko-mazurskiego 1945—1957*, Ostrołęka 1993.

17 L. Sołoma, *Ziemia olsztyńska i procesy integracyjne w świadomości (ocenie) nauczycieli szkół podstawowych woj. olsztyńskiego*, Olsztyn 1963 (mps liczący 34 ss. w AZBnW OBN w Olsztynie).

18 Praca ta liczy 83 ss. mps i znajduje się w AZBnW OBN w Olsztynie.

III. Powstanie środowiska socjologicznego — koniec lat sześćdziesiątych i lata siedemdziesiąte

Powstanie zinstytucjonalizowanego ośrodka badań socjologicznych w Olsztynie związane było w znacznej mierze z osobą prof. Anny Szyfer, etnologa (absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego), która w 1967 r. zamieszkała w Olsztynie i przejęła kierownictwo Pracowni Badań nad Współczesnością Warmii i Mazur Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie (od 1970 r. pełniąc funkcję wicedyrektora OBN). Była ona także sekretarzem zorganizowanej przez siebie Komisji Etnograficzno-Socjologicznej.

Prowadzone w końcu lat sześćdziesiątych oraz w latach siedemdziesiątych badania terenowe z zastosowaniem metod i warsztatu socjologicznego koncentrowały się wokół następujących problemów badawczych:

1) W latach 1969—1972 podjęto pod kierunkiem A. Szyfer zakrojone na dużą skalę badania terenowe nad problematyką szeroko rozumianej integracji społecznej na Warmii i Mazurach. W obszernym kwestionariuszu badawczym znalazły się m.in. sprawy dotyczące świadomości regionalnej i narodowej mieszkańców tego regionu, problemy odrębności Warmii i Mazur, zagadnienie małżeństw mieszanych, pomocy sąsiedzkiej, współżyciu pomiędzy poszczególnymi grupami ludności, młodzieży, czasu wolnego oraz funkcjonowania instytucji kulturalno-społecznych i szkoły. Badaniami objęto następujące miejscowości: Burdąg, Biesal, Borki, Dąbrówka, Jabłonka, Kobluty, Lipowo, Labuszewo, Małszewo, Orzyny, Waplewo, Winda i Wyszembork. Badania te zaowocowały m.in. rozprawą A. Szyfer *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945—1970* (Olsztyn 1971) oraz opracowaniem *Badania nad procesami integracji kulturowo-społecznej na Mazurach i Warmii* (Lud, 1971, t. 55).

2) W latach siedemdziesiątych prowadzono intensywne badania nad problematyką życia społecznego w małych miastach. Badania terenowe przeprowadzono w różnych typach miast (por. B. Beba, H. Murawska, *Małe miasto w badaniach etnograficznych*, Etnografia Polska, 1995, t. 29, z. 1), tzn. w: Rynie, Lidzbarku Welskim, Rucianem-Nidzie, Pasymiu, Bisztynku oraz Nowogrodzie k. Łomży i Dynowie. Rezultatem tych badań była m.in. publikacja trzech interesujących monografii: A. Szyfer, *Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu*, Olsztyn 1982; B. Beba (absolwentka Instytutu Etnografii UAM w Poznaniu, tamże w 1981 r. obroniła pracę doktorską), *Tradycja drobnomieszczanstwa w społeczności małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego*, Olsztyn 1982; H. Murawska-Koprowska (absolwentka etnografii Uniwersytetu Warszawskiego, doktorat uzyskała na Wydziale Socjologiczno-Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego w 1982 r.), *Ruciane-Nida kształtowanie się społeczności uprzemysłowionego miasteczka*, Olsztyn 1984.

W nurcie badań socjologii miasta mieści się także późniejsza praca B. Beby pt. *Obyczajowość w rodzinie wśród mieszkańców Olsztyna*, Olsztyn 1994. (Por. także: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w woj. olsztyńskim*, Olsztyn 1974 oraz H. Murawskiej, *Imigranci wiejscy w mieście*, Olsztyn 1994).

3. Przemiany społeczne środowisk wiejskich. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych odbywały się w Waszecie k. Olsztynka, organizowane przez Zakład Badań nad Współczesnością Warmii i Mazur, coroczne seminaria poświęcone tej problematyce. Zaowocowały one m.in. trzema interesującymi pracami, zawierającymi materiały z tych konferencji: *Przemiany wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych w okresie XXV-lecia Polski*

Ludowej na przykładzie Warmii i Mazur. Materiały seminarium 6—8 czerwca 1969 r., Olsztyn 1970; *Współczesne przemiany wsi olsztyńskiej. Materiały seminariów w latach 1970—1971*, Olsztyn 1973; *Spółeczność lokalna i jej przemiany*, Olsztyn 1980.

W opracowaniach tych wyniki badań z wykorzystaniem metod i technik socjologicznych prezentowali oprócz A. Szyfer, B. Beby i H. Murawskiej, także inni badacze ze środowiska olsztyńskiego, w tym m.in.: F. Walichnowski, *Przemiany społeczne wsi w świetle pamiętników młodego pokolenia Mazur i Warmii*, w: *Przemiany wsi na Ziemiach Zachodnich*, ss. 103—180; R. Chrzanowski, *Przemiany kulturowe mieszkańców wsi powiatu ostródzkiego* — ibidem, ss. 124—128.

W nurt badań nad problematyką socjologii wsi wpisały się także inne badania, w tym m.in. T. Romanowskiej, *Przemiany kulturowe wśród osadników z Wileńszczyzny*, w: *Problemy społeczno-ekonomiczne Polski północnej*, Olsztyn 1981.

Odrębnym, interesującym nurtem badań były socjologiczne analizy dotyczące społeczności pegeerowskiej. Na uwagę zasługują prace następujących badaczy: B. Sałuda, *Renciści w PGR woj. olsztyńskiego*, Olsztyn 1969 (oraz inne prace tego autora); T. Walichnowski, *Perspektywy przebudowy wsi drogą pegeeryzacji w opinii rolników woj. olsztyńskiego*, Warszawa 1972 (mps rozprawy doktorskiej obronionej w 1972 r. w SGGW w Warszawie); M. Mydlak, *Aktywność społeczno-kulturalna pracowników PGR na przykładzie województwa olsztyńskiego*, Olsztyn 1986. Publikacja ta stanowi rozszerzoną wersję pracy doktorskiej pt. *Uczestnictwo w kulturze i aktywność społeczna młodych pracowników PGR*, Warszawa 1978, obronionej na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW w 1978 r.

4. W uruchomionych w 1967 r. Olsztyńskich Zakładach Opon Samochodowych (OZOS), będących największym zakładem produkcyjnym regionu (zatrudniających wówczas około 5 tys. pracowników) stworzono na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych specjalną komórkę zajmującą się socjologią pracy. Zatrudnienie w niej znalazł m.in. Alfred Czesła. Badacz ten (absolwent socjologii Uniwersytetu Łódzkiego) był pierwszym urodzonym i mieszkającym na stałe w Olsztynie badaczem, który uzyskał w 1979 r. tytuł doktora socjologii na podstawie pracy *Czynniki integracji załogi OZOS* (Warszawa 1979).

Inna badaczka, Hanna Wilczyńska, jest również autorką opracowania poświęconemu temu przedsiębiorstwu — *Formowanie się załogi Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych*, w: *Przemiany wsi...*

W latach siedemdziesiątych w olsztyńskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej wprowadzono wykłady i ćwiczenia z zakresu socjologii. Wykładowcami byli m.in. Luba Sołoma (autorka skryptów z zakresu wstępu do socjologii oraz metod i technik badań socjologicznych), Wojciech Muzyka (absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie uzyskał stopień doktora socjologii) zajmujący się problematyką czasu wolnego oraz A. Czesła. Także w kortowskiej Akademii Rolniczo-Technicznej w ramach Instytutu Nauk Społeczno-Politycznych prowadzono zajęcia z zakresu socjologii ogólnej i socjologii wsi. Zajęcia prowadzili m.in. Wacław Domaszewicz (absolwent Instytutu Socjologii UAM w Poznaniu) oraz M. Mydlak.

IV. Rozwój środowiska socjologicznego — lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte

Lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte to okres rozwoju olsztyńskiego środowiska socjologicznego. Głównym ośrodkiem instytucjonalnym, wokół którego koncentrowali się

badacze tej dyscypliny pozostawał nadal Zakład Badań nad Współczesnością Warmii i Mazur OBN. Z inicjatywy tego środowiska ukazały się dwa tomy „Olsztyńskich Studiów Socjologiczno-Etnograficznych” (1985—1988). W skład kolegium redakcyjnego tego periodyku w 1985 r. wchodził: H. Murawska-Koprowska (sekretarz), W. Muzyka, Andrzej Sakson, A. Szyfer (przewodnicząca). Po opuszczeniu Olsztyna przez Annę Szyfer, która podjęła pracę w Instytucie Antropologii Kulturowej UAM w Poznaniu w 1988 r. funkcję przewodniczącego kolegium redakcyjnego przejął Stanisław Kawula. Nowym członkiem zespołu została Bożena Domagała, olsztynianka, absolwentka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 1989 r. obroniła pracę doktorską na temat ideologii narodowej Polskiego Kościoła Narodowego w USA. Jako pierwszy socjolog zamieszkały na stałe w Olsztynie uzyskała w 1998 r. stopień doktora habilitowanego.

W „Olsztyńskich Studiach Socjologiczno-Etnograficznych” (OSSE) obok wymienionych wyżej badaczy, publikowali swe prace także inni socjologowie czy też osoby wykorzystujące warsztat naukowy tej dyscypliny nauk społecznych. Byli to B. Beba, B. Sałuda, E. Kowalska, M. Anioł, L. Kamińska, W. Najmowicz oraz A. Moździerz.

Problematyka zaprezentowana w dwu tomach OSSE była w znacznej mierze odzwierciedleniem warsztatu badawczego poszczególnych socjologów. Dotyczyła m.in. uczestnictwa w kulturze mieszkańców wsi (H. Murawska-Koprowska), przemian gospodarstw chłopskich (B. Sałuda), socjologii rodziny (S. Kawula), roli inteligencji wiejskiej (W. Najmowicz) czy też problematyki przemian społeczności mazurskiej (A. Sakson).

Ta ostatnia problematyka, tzn. przemiany społeczne ludności mazurskiej, stała się przedmiotem studiów A. Saksona (absolwenta i doktoranta Instytutu Socjologii UAM w Poznaniu), który w latach 1980—1985 był pracownikiem naukowym Instytutu Nauk Społeczno-Politycznych ART w Olsztynie oraz współpracownikiem OBN.

Ważnym wydarzeniem w olsztyńskim środowisku socjologów lat osiemdziesiątych była zorganizowana w Olsztynie 26—27 września 1985 r. ogólnopolska konferencja naukowa nt. „Integracja kulturowa Ziemi Odzyskanych w czterdziestoleciu PRL” (organizatorzy: Instytut Kultury z Warszawy i OBN). Na temat roli kultury w integracji ziem zachodnich i północnych głos zabierało wielu znanych polskich socjologów, m.in.: Władysław Markiewicz, Władysław Misiak oraz Kazimierz Żygulski. Konferencja stała się także forum prezentacji badań środowiska olsztyńskich socjologów dotyczących życia kulturalnego na Warmii i Mazurach.

Socjologowie olsztyńscy zabierali także głos w dyskusjach na temat ważnych spraw publicznych w okresach przełomów politycznych lat 1980—1981 oraz 1989. Publikowali swe poglądy nie tylko na łamach prasy lokalnej (głównie „Gazety Olsztyńskiej” oraz „Warmii i Mazur”), ale także w periodykach o zasięgu ogólnopolskim (m.in. „Tygodnik Powszechny”, „Polityka”, „Fakty”, „Wprost” czy też „Tygodnik Kulturalny”).

Początek lat dziewięćdziesiątych i kolejne lata tej dekady zaowocowały podjęciem intensywnych badań na temat poszczególnych grup narodowo-etnicznych i kulturowych zamieszkałych na Warmii i Mazurach. Problematyka ta do 1989 r. była w znacznej mierze tematem tabu. Zagadnieniem tym poświęcone były dwie prace habilitacyjne: A. Saksona, *Mazury — społeczność pogranicza* (Poznań 1990) oraz B. Domagały — *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach. Rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość* (Olsztyn 1996). H. Murawska opublikowała interesujące studium *Przesiedleńcy z Kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w Olsztyńskim* (Olsztyn 2000). Problematyką ludności ukraińskiej zajmowała się przez wiele lat B. Beba, która opublikowała szereg artykułów z tego zakresu badań.

Swoistym uhonorowaniem tych studiów były dwie obszerne monografie, które ukazały się w 1998 r. Mowa tu o pracy A. Saksona *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945—1997* (Poznań) oraz praca zbiorowa pod red. B. Domagały i A. Saksona *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur* (Olsztyn). W tym nurcie badań mieści się także książka B. Domagały *Problematyka narodowa w publicystyce mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach* (Olsztyn 1998) oraz dwie publikacje A. Szyfer *Warmiacy — studium tożsamości* (Poznań 1996) oraz *Jest taka wieś. Typowa czy inna?* (Wągrowiec 2000). Ta ostatnia praca poświęcona jest przemianom społeczności wiejskiej warmińskiej wsi Woryty, w których A. Szyfer posiada własny dom. Badaczka ta, podobnie jak A. Sakson (oboje mieszkający w Poznaniu), nadal utrzymują ożywione kontakty ze środowiskiem olsztyńskim, uważając się w pewnym sensie za jego część (por. także inne publikacje tego ostatniego poświęcone problematyce Warmii i Mazur, w tym m.in. *Rola mniejszości niemieckiej w stosunkach polsko-niemieckich na przykładzie Warmii i Mazur*, Poznań 1998 oraz *Przemiany więzi społecznych współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1996, nr 2).

Najnowszym opracowaniem zawierającym wyniki badań nad mieszkańcami regionu jest praca A. Czesli pt. *Tożsamość ewangelików na Warmii i Mazurach w świetle badań socjologicznych*, w: *Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*, pod red. E. Kruka. Olsztyn 2001.

Przełom tysiącleci zaowocował wieloma ważnymi wydarzeniami dla środowiska olsztyńskich socjologów. W nowo powołanym Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim utworzono Zakład Socjologii, który co prawda nie kształci jeszcze socjologów, ale jego pracownicy prowadzą zajęcia z tej dyscypliny (w roku akademickim 2002/2003 planowane jest uruchomienie studiów socjologicznych na poziomie licencjatu). Kierownikiem Zakładu została Zofia Butrym, która przed przybyciem do Olsztyna pracowała w Lublinie. Pracownikiem uniwersytetu jest także Grażyna Woroniecka (absolwentka socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego), gdzie uzyskała stopień doktorski, autorka m.in. tłumaczenia pracy Anthony Giddensa *Nowe zasady metody socjologicznej. Pozytywna krytyka socjologii interpretacyjnych* (Wydawnictwo NOMOS, Kraków 2001) oraz Anna Organiściak-Krzykowska (absolwentka Uniwersytetu Łódzkiego) i Danuta Tomaszewska, które zajmują się m.in. problematyką środowisk popegeerowskich oraz bezrobociem.

W roku akademickim 2000/2001 w Wyższej Szkole Informatyki i Ekonomii w Olsztynie uruchomiono trzyletnie studia licencjackie z zakresu socjologii. W tej uczelni obok olsztyńskich socjologów, zajęcia prowadzą także uczeni z innych ośrodków (m.in. Antoni Mleczek, Władysław Jacher czy Marian Golka). Także w Wyższej Szkole Pedagogicznej TWP w Olsztynie prowadzone są od wielu lat zajęcia z socjologii i różnych jej subdyscyplin. W tej uczelni wykłady i seminaria prowadzą m.in. G. Woroniecka, M. Mydlak oraz A. Sakson. Socjologowie zatrudnieni są także w placówkach pozauczelnianych — np. A. Czesła od 1990 r. jest pracownikiem Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Olsztynie. Opublikował on wiele prac z zakresu socjologii pracy (m.in. na łamach „Polityki Społecznej”, „Rynku Pracy” oraz „Służby Pracowniczej”).

Niebawem w Olsztynie powstanie oddział Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Wydarzenie to w symboliczny sposób zakończy okres formowania się środowiska olsztyńskich socjologów, które w swych szeregach skupia zarówno doświadczonych badaczy, jak również wielu początkujących adeptów tej dyscypliny wiedzy.

Aneks

Wybór ważniejszych niepublikowanych prac socjologicznych z lat 1948—1987 dotyczących Warmii i Mazur

Domagała B., *Mazurski Uniwersytet Ludowy w latach 1945—1950. Studium socjologiczne*, Olsztyn 1987.

Kmieć J., *Badania nad wyjazdami ludności rodzimej z Mazur i Warmii do Niemiec* (przeprowadzone w r. 1958 i 1959), Kraków (b.r.).

Leonowicz M., *Raport z badań nad świadomością narodową ludności wsi Warmii i Mazur*, Poznań (b.r.).

Malewska D., *Z zagadnień więzi społecznej na wsi warmińskiej* (Warszawa 1950).

Ossowski S., i inni, *Materiały z badań socjologicznych prowadzonych w Lesznie w dniach 21—23 V 1948 r.* (b.m. i r.).

Soloma L., *Ziemia olsztyńska i procesy integracyjne w świadomości (ocenie) nauczycieli szkół podstawowych woj. olsztyńskiego* (Olsztyn 1963).

Sopuch K., *Kształtowanie się świadomości narodowej Mazurów w okresie od 1945 do 1956 roku* (Olsztyn 1958).

Szengrub L.M., *Przemiany kultury wsi olsztyńskiej* (Olsztyn 1963).

— *Rudziska* (Warszawa—Rudziska 1948).

— *Rumy. Próba studium socjologicznego* (Warszawa 1958).

— *Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów. Studium oparte o materiały i obserwacje terenowe zebrane przez autorkę w czasie badań socjologicznych w latach 1947—1950, 1957—1960 i 1963 na terenie województwa olsztyńskiego* (Warszawa 1963).

— *Zderzenie kultur na Warmii i Mazurach* (Warszawa 1959).

Zablocki J., *Proces adaptacji i integracji społecznej mieszkańców Braniewa w latach 1945—1964* (Braniewo 1965).

Znamierowski Cz., *Wyjazd do Książnika* (Poznań) (b.r.).

Die Soziologie in Allenstein — Entstehung und Entwicklung

Zusammenfassung

Die Problematik der West- und Nordgebiete rückte seit dem nach 1945 erfolgten Anschluß an Polen ins Zentrum des Forschungsinteresses der Soziologen. Die Komplexität der in Ermland und Masuren zustande gekommenen gesellschaftlichen Prozesse weckte schon im Jahre 1947 die Aufmerksamkeit des bedeutenden polnischen Forschers, Prof. Stanisław Ossowskis, der mit einer Gruppe von Wissenschaftlern hier Feldforschungen unternahm. Auch andere bekannte Wissenschaftler, wie die Professoren Kazimierz Dobrowolski und Paweł Rybnicki aus Krakau, führten hier soziologische Forschungen durch.

Zu den ersten aus Allenstein stammenden Forschern, die entweder ausgebildete Soziologen waren, oder soziologische Methoden anwendeten, gehörten: Kazimierz Sopuch, Luba Soloma und Jerzy Zablocki. Sie beschäftigten sich mit dem nationalen Bewusstsein der Masuren sowie mit gesellschaftlichen Integrations- und Desintegrationsprozessen in Ermland und Masuren.

Die Gründung des Zentrums für soziologische Forschung in Allenstein ist zum Großteil mit der Person von Frau Prof. Anna Szyfer verbunden, die an der Wende der 60er und 70er Jahre die Leitung der Abteilung zur Erforschung der Gegenwart in Ermland und Masuren am Wojciech Kętrzyński Zentrum für wissenschaftliche Forschung in Allenstein

übernahm. Die damaligen soziologischen Forschungen konzentrierten sich auf die Probleme der gesellschaftlichen Integration in Ermland und Masuren, in den Kleinstädten und Dorfgemeinschaften. Im Jahre 1985 begann man die „Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne“ [Die Allensteiner soziologisch-ethnographischen Studien] zu veröffentlichen.

Eine intensive Entwicklung des soziologischen Milieus in Alleinstein ist in den 90er Jahren zu beobachten. Es wurden viele Forschungsprojekte zur Umwandlung der lokalen Gesellschaften in Ermland und Masuren durchgeführt. Auch an der Allensteiner Hochschule gibt es einen Fachbereich Soziologie.

Übersetzung Krzysztof Ruchniewicz